

J. A. Brongers, *Air Photography and Celtic Field Research in the Netherlands* (Nederlandse Oudheden VI; Amersfoort: Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, 1976, 2 dln., 147 blz. en 20 kaarten, ISBN 9012 013631).

Doorgaans kan niet al te veel aandacht worden besteed in dit tijdschrift aan archeologische publikaties; er verschijnt te veel en de gewone historicus mist de deskundigheid om adequaat te reageren op de vaak zeer speciale technieken die de laatste tijd in deze wetenschap worden toegepast. Dat neemt niet weg dat de nieuwe inzichten, die in sommige van die werken gedebiteerd worden voor historici van belang kunnen zijn. Mijns inziens is dit ook het geval in bovenstaand werk, vandaar dat ik de resultaten daarvan zal trachten samen te vatten.

Het behelst een grondiger behandeling van de zogenaamde 'Celtic fields' dan in enige publikatie in binnen- of buitenland ooit gegeven is. Men bedoelt ermee de kleine prehistorische akkertjes waarbij de percelen bijna geheel omringd zijn door lage wallen bestaande uit stenen, zand of een mengsel van beide. De naam stamt van de Engelse geleerde Crawford, die in 1923 deze akkercomplexen op luchtfoto's ontwaarde, niet kon geloven dat een agrarisch communisme, zoals naar zijn mening de Germanen praktizeerden, op deze kleine percelen mogelijk was en daarom maar aannam dat ze aangelegd waren door de Kelten. Deze opvatting is al lang weerlegd, maar de naam 'Celtic fields' is gebruikelijk gebleven, ook in Nederland. Daar had men het typische schaakbordpatroon van deze akkertjes al veel eerder ontdekt, maar ze werden niet met landbouw in verband gebracht. Al in de zeventiende eeuw had ds. Picardt uit Coevorden ze beschreven, maar hij noemde ze 'heidense legerplaetsen' en schreef ze toe aan de stam der Sueven, die op hun zwerftochten kampementen zouden hebben opgeslagen waarbij iedere familie één perceel tot haar beschikking kreeg en in zijn boek publiceerde hij een fraai plaatje van zo'n camping der Sueven in vol bedrijf. In de twintigste eeuw heeft Van Giffen ook hier te lande het inzicht doen zegevieren dat de 'Celtic fields' akkercomplexen waren, maar veel verder was men niet gekomen; onbekend was in welke tijd deze akkers in bedrijf waren en in welke gebieden zij precies voorkwamen.

Het boek van de heer Brongers heeft de oplossing van deze en soortgelijke vragen een stuk verder gebracht. Hij heeft allereerst met behulp van luchtfoto's een systematisch onderzoek gedaan naar de aanwezigheid van 'Celtic fields' in Nederland. Op luchtfoto's is namelijk de typische structuur van de kleine vierkante perken vaak beter zichtbaar dan in het veld, omdat schaduwen bij schuin genomen foto's en bepaalde verkleuringen in de grond voor een deskundige op foto's gemakkelijker herkenbaar zijn. Het resultaat van dit onderzoek is geweest, dat op de zandgrond van Drenthe, Twente en de Veluwe heel wat 'Celtic fields' te bespeuren zijn, dat zij echter lang niet in alle diluviale delen van Nederland zijn voorgekomen. Het bleek echter wenselijk ook een opmeting en een opgraving in het terrein zelf te doen. Dat is al gebeurd in de jaren 1967-1969 in de buurt van Vaassen ten noorden van Apeldoorn; nu pas zijn de resultaten daarvan gepubliceerd en dat is helaas gebruikelijk bij archeologen; de definitieve opgravingsresultaten worden pas jaren later gepubliceerd. Dit boek draagt als jaartal 1976, maar ik heb het pas zeer onlangs onder ogen gekregen.

Maar laten we desondanks blij zijn met het zeer methodische verslag van de diverse onderzoeksmethoden. Behalve de bestudering van de luchtfoto's, de inspectie ter plaatse en de opgraving bij Vaassen is namelijk ook een pollenanalyse gemaakt van enige specimina uit Vaassen en zijn daar een paar C-14 dateringen gemaakt. Dat verslag van de gebruikte onderzoeksmethoden zal de lezers van dit tijdschrift minder interesseren, zij zullen be-

nieuwd zijn naar de resultaten en de interpretatie, die de heer Brongers daarvan geeft. Die resultaten zijn overzichtelijk ingetekend op een twintigtal kaarten en worden toegelicht met een aantal foto's, figuren en tabellen. Ik geef er meteen maar de interpretatie van de schrijver bij. Twee zaken staan wel vast. 'Celtic fields' kwamen slechts voor in een beperkt gebied, zelfs in Drenthe, Twente en op de Veluwe niet op alle zandgronden, maar slechts daar waar keileem in de bodem het water slecht doorliet, waar het reliëf gunstig was en waar later ook essen of enken worden aangetroffen. Ten zuiden van de grote rivieren ontbreken zij, mogelijk zijn er wel geweest in de Belgische Kempen. Verder zijn deze 'Celtic fields' maar een beperkte tijdsspanne in bedrijf geweest, namelijk van 600 vóór tot 200 na Chr.

Nauwkeurige hoogtemetingen te Vaassen hebben de schrijver ook hypothesen ingegeven omtrent het ontstaan. Bepaalde wallen in eikaars verlengde moeten belangrijk hoger geweest zijn dan de dwarsverbindingen. Hij concludeert dat aanvankelijk een zeer langgerekte akker werd ontgonnen, enigszins vergelijkbaar met de middeleeuwse Gewannen. Toen men vervolgens begon te ploegen, natuurlijk niet met een keerploeg maar met een primitieve haakploeg of eergetouw, werden de dwarswallekes gemaakt doordat stenen en boomstronken op de kant werden gelegd. Nauwkeurige meting heeft hem ook geleerd dat de wallen rondom de akker niet alleen uit van die akker gegraven grond kunnen zijn opgebouwd. Hij concludeert dat de 'Celtic fields' al met humus van elders bemest werden. Men denkt dan onmiddellijk aan de gewoonte om plaggen op de middeleeuwse essen en enken te brengen. Ook de heer Brongers zou graag verband leggen tussen essen en 'Celtic fields', die immers veelal vlak bij elkaar liggen. Hij blijft met één moeilijkheid zitten; het 'Celtic-field'-systeem is opgegeven omstreeks 200 A.D.; de essen zijn waarschijnlijk niet ouder dan 650 A.D. Hoe moet men de tussenliggende periode verklaren? Men zou slechts kunnen speculeren en daartoe acht de schrijver zich niet geroepen.

Wel legt hij enkele hypothesen op tafel over de redenen van het ontstaan van de 'Celtic fields'. Hij meent dat bij het begin van de ijzertijd de bevolking in Nederland sterk is toegenomen. Vroeger werd ook landbouw bedreven, maar dit was een zeer extensieve brandcultuur. Waar land te over was zoals in Brabant en Limburg kon men eenvoudig het areaal daarvan uitbreiden, in Drenthe en op de Veluwe moest men de akkerbouw intensifiëren en daarvoor werden de 'Celtic fields' aangelegd, waar een zekere vruchtwisselingen-bemesting werd toegepast. In Vaassen kon hij dan ook duidelijk een pre-Celtic-field-laag, waarin landbouw was bedreven, onderscheiden van de echte 'Celtic fields'. Dicht bevolkt was overigens na 600 v. Chr. de streek nog niet. Hij berekent een bevolkingsdichtheid van 0,5 per km² in het Noord-Oosten van Nederland; in Drenthe en de aangrenzende gebieden zouden zo niet meer dan 1500 mensen gewoond hebben, toen de Romeinen hier kwamen.

Het is duidelijk dat de schrijver met dit soort beschouwingen het terrein der speculaties heeft betreden. Deze zijn hem echter van harte gegund, omdat hij door zijn gedetailleerde en methodische onderzoekingen een basis gelegd heeft, waardoor iedere toekomstige onderzoeker van het verschijnsel 'Celtic fields' vaste grond onder de voeten heeft gekregen.

H. P. H. Jansen

H. Baillieu, *Tongeren van Romeinse civitas tot middeleeuwse stad* (Maaslandse Monografieën XXIX; Assen: Van Gorcum, 1979, xxii + 185 blz., f29,50, ISBN 90 232 1671 7).

Tongeren of Atuatuca Tungrorum was in de Romeinse tijd de belangrijkste stad van België. Archeologen hebben op het grondgebied van de huidige plaats heel wat Romeinse sporen aan het licht gebracht en zelfs in de toponymie zijn er herinneringen aan het grootse verleden; zo zou de naam van een lage heuvelrug Hagedocht een vervorming zijn van het Latijnse woord 'aqueductus'. Bisschop Servatius heeft aanvankelijk ook zijn residentie in Tongeren gehad, totdat hij uit angst voor barbaarse invallers die naar het beter versterkte Maastricht verplaatst heeft. Daarna zou Tongeren volgens de meeste historici vervallen zijn en de Duitser Franz Petri noemt de stad zelfs een paradigma voor het ontbreken van continuïteit tussen de Romeinse en de middeleeuwse steden in onze streken. Anderen zijn daarvan echter minder zeker.

De heer Baillieu houdt zich niet rechtstreeks met het continuïteitsprobleem bezig, maar behandelt slechts de geschiedenis van de vijfde eeuw tot ongeveer 1300. Daarbij komt hij tot de verrassende conclusie dat er gedurende die hele periode van echt stedelijk leven sprake was en dit werpt toch wel erg veel licht op het continuïteitsprobleem. Uiteraard kan hij voor de vroege perioden weinig contemporaine bronnen aanvoeren, maar hij kent iedere steen van de stad, weet een intelligent gebruik te maken van archeologische gegevens en aarzelt ook niet om vergaande conclusies te trekken uit vrij late gegevens. Het betoog wordt toegelicht door een verheugend groot aantal plattegronden, zodat ook een lezer die minder vertrouwd is met de plaatselijke toestanden te Tongeren zich goed kan oriënteren. Ook toen de bisschoppen te Maastricht en later te Luik resideerden bleven ze nauwe betrekkingen houden met deze plaats; de Onze-Lieve-Vrouwekerk daar was in veel opzichten vergelijkbaar met de Lieve-Vrouwekerk te Maastricht. Soms dacht ik ook aan de verhoudingen te Utrecht met de Upkirica te Dorestad, waarbij de bisschop zelfs nog wel bisschop van Dorestad genoemd werd. De kerk te Tongeren werd al vroeg ommuurd en fungeerde als pre-stedelijke kern in de zin van Pirenne, hoewel de 'burgers' wel geen vreemdelingen zullen zijn geweest, maar nakomelingen van horigen en dienaren van de bisschop. In de dertiende eeuw was er duidelijk een volgroeide stad ontstaan met een schout, schepenen en een stadsraad van gezworenen. In 1283 werden ook burgemeesters genoemd.

Ik wil gaarne toegeven dat de heer Baillieu een groot kenner van de materie is en een belangrijk boek heeft geschreven. Toch heeft men vaak de neiging zich te verzetten tegen zijn hamerende betoogtrant, die bestaat uit een opeenstapeling van feiten verbonden door nogal apodictische uitspraken. In het exposé wil hij nog wel eens een enkele keer twijfelen, in het 'besluit', dat de resultaten van ieder hoofdstuk samenvat, hebben die aarzelingen plaats gemaakt voor de meest stellige zekerheid. Maar ook wie niet al zijn conclusies als evangelie aanvaardt, zal de waarde van deze stadsmonografie hoog moeten inschatten.

H. P. H. Jansen

M. van Rey, *Die Lütticher Gaue Condroz und Ardennen im Frühmittelalter. Untersuchungen zur Pfarrorganisation* (Rheinisches Archiv, CII; Bonn: L. Röhrscheid, 1977, 852 blz., DM98,-, ISBN3792804034).

Historische geografie is geen gemakkelijk vak en wordt bij ons slechts door weinigen beoefend. Het was dan ook voor een Duitser weggelegd de studie van de middeleeuwse kerkelij-